

Національна Академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

На правах рукопису

БЕЛАЯ Ольга Миколаївна

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО
ОБІГУ КИЇВЩИНИ XVII СТОЛІТТЯ**

07.00.09 — Історіографія, джерелознавство та методи
історичного дослідження

Автореферат дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук

Київ — 1994

АВ 31.402

00777267 (-)

Дисертація в рукописі

Робота виконана в Інституті історії України НАН України.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Шевченко Федір Павлович

Офіційні опоненти:

- 1) Доктор історичних наук Дмитрієнко Марія Федорівна
- 2) Кандидат історичних наук, доцент Заремба Сергій Захарович

Провідна організація — Український державний педагогічний університет імені М. Драгоманова

Захист відбудеться 23 грудня 1994 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради ДО 16.31.01 по захисту дисертацій в Інституті історії України НАН України (адреса: 252001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту історії України НАН України, адреса: 252001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розісланий 22 листопада 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Пінчук Ю. А.

І. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Загальна характеристика дослідження. Дисертація присвячена аналізу джерел з історії грошового обігу Київщини XVII століття. Це монографії, загальнотеоретичні праці з нумізматики, каталоги знахідок, публікації, що стосуються розвитку торгових відносин Києва з іншими державами. В дисертації проаналізовані також праці, що висвітлюють історичні періоди до XVII сторіччя в житті Києва та знахідки стародавніх монет, бо вони розкривають спадковість історії та грошового обігу. Для більш повного уявлення про вивченність проблеми в дисертації розглянуті повідомлення, статті про монетні знахідки, які в XIX—XX століттях друкували періодичні видання, зокрема, журнал «Киевская старина», газета «Киевлянин». Одночасно автором вивчено значну кількість неопублікованих архівних документів, що дозволяє більш глибоко висвітлити розглянуту в дисертації проблему. Досліджено 25 фондів з архівних зібрань Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК України), Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву міста Києва (КДМА), Інституту рукописної книги ЦНБ НАН України ім. В. І. Вернадського, деякі документи з архівних зібрань Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО), Центрального державного архіву літератури та мистецтва (ЦДАМЛІ), а також книга фондів Музею історичних коштовностей України.

Предметом дослідження є джерела з історії грошового обігу Київщини XVII століття — письмові (опубліковані та архівні документи) і нумізmatiчні. Хронологічні рамки дисертації охоплюють XVII століття. І це не випадково. Історичні події, що відбувались в цей період, мали значний вплив на долю України та Києва.

Після Люблинської унії 1569 року, укладеною між Литвою та Польщею, Київ з його околицями та більша частина українських земель опинились в складі Речі Посполитої. Після Брестської унії 1596 року посилювалось національно-політичне гноблення, політика окатоличення українського населення і, зокрема, населення Києва. Посилення соціального гноблення та національно-релігійних утисків зустрічали опір українського народу. Населення Києва брало активну участь в повстаннях 1630, 1637—38 років. Події, що пов'язані з визвольним рухом українського народу проти іноземного гноблення, суттєво вплинули на подальшу історію України та Києва і не тільки на її політичний та культурний, але й на економічний розвиток, особливо торгівлі зв'язки України і, зокрема, Києва з державами Західної Європи, які в 1-й половині XVII століття були досить активними, послабились в 2-й половині століття, а з Росією, навпаки — зросли.

Після підпорядкування Києва з частиною України юрисдикції московського уряду останнім був здійснений ряд заходів, щоб злити грошове господарство України з загальноросійським. На це була спрямована грошова реформа царя Олексія Михайловича кінця 50-х початку 60-х років XVII сторіччя, але тільки грошовою реформою царя Петра I кінця XVII — початку XVIII століть вдалося послабити роль іноземних монет в торгівлі Києва та тієї частини України, що знаходилась в складі Росії. Зміни в економічному розвитку відобразились в скарбах, знайдених на території Київщини. Про це свідчать джерела.

Актуальність теми дослідження. Джерела з історії грошового обігу Київщини, її економічні зв'язки відображають процеси, які відбувались в результаті зміни політичного підпорядкування Києва та Лівобережної України після Переяславської угоди 1654 року. Історія грошового обігу та скарби Київщини XVII сто-

ліття досліджуються не випадково. Київ — важливий торговий центр, з давніх часів і до наших днів. Його історія завжди була під пильним поглядом вчених як минулих віків, так і сучасності. Є багато праць з різних аспектів життя міста, а от джерела про монетні скарби столиці України не розглядав жоден дослідник. Проте скарби та джерела про них відіграють значну роль у вивченні історії міст та народів взагалі, а Києва та українського народу зокрема. Отже джерела з історії грошового обігу, монетні скарби Київщини XVII століття, відображення в них політичних та економічних змін в житті Києва — важлива, складна та актуальна проблема в зв'язку з проголошенням Україною незалежності.

Ступінь дослідження тематики. Про джерела з історії грошового обігу Київщини та скарби XVII сторіччя є декілька згадок в дослідженнях з нумізматики колишньої Російської імперії та колишнього СРСР. Але найбільша кількість публікацій висвітлює тільки окремі монетні скарби в контексті окремих регіонів. З вчених праць кінця XIX—XX століть це насамперед дослідження істориків, нумізматів В. Б. Антоновича, М. Ф. Біляшевського, В. Ю. Данилевича, М. Ф. Котляра, І. Г. Спаського та інших. Проте джерела з історії грошового обігу Київщини постійно залишались без уваги дослідників. До сьогодняшнього дня не вивчена й не введена до наукового обігу значна кількість архівних документів.

Метою дисертаційного дослідження є виявлення та аналіз джерел по темі, складення топографії монетних скарбів, датованих XVII століттям та знайдених на території Київщини, виявлення основних економічних зв'язків Києва в цей період, встановлення відмінностей між ними в 1-й та 2-й половині XVII сторіччя.

Для того, щоб реалізувати поставлену в дисертації мету, необхідно розв'язати наступні завдання:

1. Виходячи з виданих джерел — друкованих каталогів, монографій, статей XVIII—XX століть встановити рівень вивченості, поставленої в дисертації проблеми.

2. Виявити архівні джерела з питань, що висвітлюються в дисертації, визначити їх характер, значення, детально проаналізувати та ввести до наукового використання.

3. На основі джерел висвітлити політичний, адміністративний, економічний стан Києва, його вплив на грошовий обіг Київщини та торгівлі зв'язки міста з країнами Західної Європи та Росією, їх інтенсивність в 1-й та 2-й половині XVII століття. З'ясувати, як вплинули історичні події XVII століття на кількість та склад монетних скарбів цього періоду, знайдених на території Київщини.

4. Використовуючи літературу та архівні джерела скласти якомога більш повну топографію монетних скарбів, датованих XVII століттям, та розробити карту знахідок в Києві та населених пунктах Київщини. Під час опису скарбів залучити всі відомі про них відомості — час, місце, обставини знахідки, склад скарбів та їх доля.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Огляд та аналіз джерел з історії грошового обігу Київщини, виявлених дисертантом, та введення відомостей про них до наукового обігу нададуть додаткові можливості історикам, економістам, нумізма-там для подальших розробок проблем з нумізматики, економіки, історії Києва та Київщини, зокрема, та України взагалі. Джерела, що висвітлюються в дисертації, допоможуть дослідникам під час підготовки спеціальних, узагальнюючих та конкретно-історичних праць, читанні лекційних курсів.

Наукова новизна праці. В дисертації проаналізована значна кількість джерел з історії грошового обігу та про монетні скарби

Київщини XVII століття — монографій, газетних та журнальних публікацій, каталогів, друкованих та рукописних архівних документів. Виявлено багато нових архівних документів, в тому числі з щойно розсекречених фондів Державного архіву Київської області. Використовуючи та доповнюючи топографію монетних скарбів України, розроблену М. Ф. Котляром, складена топографія монетних скарбів Київщини 1-ої та 2-ої половини XVII століття та карта монетних знахідок. За джерелами виявлені відомості про 24 раніше не описаних в літературі скарба.

Рівень реалізації, апробація дослідження. Основні тези та висновки дисертації відображені в опублікованих наукових працях, доповідях автора на республіканській конференції, присвяченій 1500-річчю Києва в Українському державному педуніверситеті ім. М. Драгоманова (1982 р.) та міжнародних академіях пам'яті професора Київського університету В. Б. Антоновича (1993—1994 рр.). Матеріали дисертації широко використовувались автором у справі популяризації історичних знань в місцевій і республіканській пресі, лекціях та виступах.

Структура дисертації. Дослідження складається із вступу, трьох глав, висновків, двох додатків¹, карти монетних знахідок Київщини 1-ї та 2-ї половини XVII століття та списку використаної літератури та архівних джерел.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, зокривається її актуальність, окреслений об'єкт вивчення, сформульовані мета, завдання та його структура.

У першій главі — «Історія грошового обігу Київщини XVII століття. Історіографія проблеми.» — проаналізовані монографії, статті з нумізматики, присвячені розвитку торгових

¹ Додаток 1 «Монетні скарби XVII століття, знайдені на Київщині».

Додаток 2 «Короткий словник нумізматичних термінів».

відносин Києва з іншими державами, друковані каталоги монет, видані в XVIII—XX століттях.

З аналізу літератури видно, що в XIX столітті грошовим обігом Київщини XVII століття не займався ніхто¹. В XX столітті цю проблему розглядали В. Шугаєвський, Є. Онацький, І. Г. Спаський, М. Ф. Котляр, але тільки в контексті інших регіонів та історичних періодів. Джерела з історії грошового обігу Київщини XVII століття не розглядав жоден дослідник. Каталоги, монографії, статті, видані в XIX—XX сторіччях, надали автору дисертації теоретичну базу та матеріал для дослідження.

Друга глава — «Архівні джерела про грошовий обіг Київщини XVII століття» — побудована на неопублікованих раніше документах Київських архівів та Інституту рукописної книги ЦНБ НАН України. Це, перш за все, документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДАК) «Канцелярія Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора» (ф. 442), «Київське товариство охорони пам'яток давнини та мистецтва» (ф. 725), «Київо-Печерська лавра» (ф. 128), та особистий фонд В. Б. Антоновича (ф. 832). Використана та введена до наукового обігу значна кількість документів Державного архіву Київської області (ДАКО) — фондів «Київське губернське правління» (ф. 1), «Канцелярія Київського цивільного губернатора» (ф. 2), «Київський губернський статистичний комітет» (ф. 804), «Київський повітовий предводитель дворянства» (ф. 1238) та щойно розсекреченого «Колекція документальних матеріалів "Польські легіони"» (ф. 1787).

---

¹ В. Б. Антонович, М. Ф. Біляшевський, В. Ю. Данилевич в своїх працях та рукописах тільки описували скарби XVII століття, знайдені на Київщині.

Більшість з використаних документів Київського державного міського архіву (КДМА) належить до фонду Київського університету (ф. 16).

З Інституту рукописної книги ЦНБ НАН України м. В. І. Вернадського проаналізовані документи 16 фондів, в тому числі особистих — В. Ю. Данилевича (ф. XXIX), М. Ф. Біляшевського (ф. XXXI) та інші. Характеристика архівних джерел проходить за наступною тематикою: впорядкування історичних досліджень; історія грошового обігу та монетні знахідки на Київщині, датовані XVII століттям; робота вчених по зберіганню археологічних знахідок; робота науковців по поверненню на Україну історичних цінностей (в том числі і скарбів), вивезених до Росії.

В цілому комплекс літератури та джерел з історії грошового обігу Київщини XVII століття дозволяє вирішувати поставлені в дисертації завдання.

В третій главі «Монетні скарби — джерело вивчення економічних зв'язків Києва та Київщини в XVII сторіччі» крізь призму джерел надана характеристика політичного, адміністративного, економічного становища Києва та Київщини в 1-й та 2-й половині XVII століття.

В першому параграфі «Письмові та нумізматичні джерела про політичне, адміністративне, економічне становище Києва та Київщини в 1-й половині XVII століття» — Київ характеризується як сильне життєздатне місто, що постійно відроджувалось після військових подій, татарських набігів, з адміністративним центром на Подолі. У 2-й половині XVI — 1-й половині XVII століть Київ — центр воєводства Речі Посполитої. В порівнянні з попереднім періодом, посилилась залежність адміністративного управління міста та воєводства від королівської влади. Проте в Києві продовжувало існувати магістратське правління, діяльність якого визначалась нормами магдебурзького права.

У 2-й половині XVI—1-й половині XVII століття Київ перетворився у значний центр промисловості України. Якщо в середині XVI століття в Києві було трохи більше 20 ремісничих спеціальностей, то в середині XVII століття їх кількість досягла 100. В кінці XVI століття на основі об'єднання київських ремісників за спеціальностями були створені цехи.

В 1-й половині XVII століття Київ залишався одним з основних торгових центрів українських земель. В місті були розташовані крамниці з товарами країн Західної Європи, Сходу, Московії. Економічним зв'язкам з Московським царством сприяла політика царя Олексія Михайловича — українським купцям була дозволена безмитна торгівля в багатьох прикордонних містах.

Щоденна дрібна торгівля і щотижневі торжища в Києві зосереджувались на Подолі (головним чином, на Житньому торзі), біля Софійських воріт. Грамота короля Сігізмунда III Вази 1624 року встановлювала суботу днем вільного торгу, під час якого київські торгівці звільнялись від сплати мита. В торгових операціях в 1-й половині XVII сторіччя використовувались монети Речі Посполитої, Московії, Прибалтійських володінь Швеції, Бранденбурга, Пруссії, Нідерландів, Сілезії, Австрії. Це підтверджують письмові джерела та скарби, знайдені на території Київщини. Тот факт, що Київ в той час знаходився під владою Речі Посполитої, природно, вплинув на те, що на його території переважали польські монети. У грошовому обігу знаходились монети номіналом у гріш (польський та литовський), трьох — (трояки) та шестигрошовики (шостаки), соліди (шеляги), півторагрошовики (півтораки), орти, левендальдери, таляри, російські копійки, деньги, полушки. Як і в попередньому столітті, монети номіналом у гріш використовувались в торгових операціях Київщини, але, якщо в XVI столітті вони переважали над монетами інших номіналів, то в 1-й половині XVII століття

найбільш поширеним номіналом став півторац. У самому Києві литовським грошам віддавали перевагу перед польськими. Це визнавалося королівською владою, що збирала в місті податки в литовській монеті. Більш охоче ніж польським на початку XVII століття користувалось литовським грошем і населення містечок Київщини. Все вищезгадане яскраво відбивають джерела — грамота польського короля київським міщанам 1605 року¹, заручний лист між митрополитом київським Петром Могилою та ігуменом Михайлівського монастиря Ісаїєю Копинським², акти Бориспільського міського уряду³. В скарбах Києва та Київщини пріоритет в користуванні населення литовськими грошами майже не відбився. Як литовські, так і польські гроші зустрічаються в рівній кількості. Грошові монети — трьох(тройки) та шестигрошовики (шостаки) — в писемних джерелах Київщини не зустрічаються, але в скарбах їх знайдено досить багато, як з монетами інших номіналів, так і окремо. Також як і трояки та шостаки, ще одна дрібна монета — солід, українська назва якого «шеляг», не фігурує в актових джерелах тому, що був занадто дрібним номіналом аби самостійно виступати в грошових угодах. Проте він досить часто зустрічається в скарбах. Окрім вищезгаданих номіналів грошового обігу, що потрапили на ринок Київщини ще в XVI столітті, в 1-й половині XVII століття до обігу почали надходити монети нових номіналів — півторагрошовики та орти. Але вони майже не згадуються в актових матеріалах Київщини, хоча в скарбах зустрічаються дуже часто.

¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе. — Т. 5. — К., 1907. — С. 335. Далі — Архив ЮЗР.

² Архив ЮЗР. — Ч. 1, т. 6. — К., 1883. — С. 709

³ Киевская старина. — 1892. — Кн. 4, Приложение. — С. 3. (№ 5, Приложение)

Найбільш авторитетними грошами на Київщині в 1-й половині XVII століття були таляри. Письмові джерела цього періоду, як правило, не зазначають державної приналежності талярів, бо ці монети були приблизно однакової вартості незалежно від того, де вони карбувалися. У ділових документах Київщини таляри зустрічаються не дуже часто. Одна із згадок про них є в актах Бориспільського міського уряду за 1637 рік¹. Взагалі таляри використовувались для повсякденних операцій купівлі-продажу, фігурували в трансакціях, насамперед великого масштабу, були матеріалом для нагромадження скарбів. До складу скарбів 1-ої половини XVII століття, виявлених на Київщині, найчастіше входять, як відомо з джерел, голландські або нідерландські таляри². Є тільки одна знахідка таляра, карбованого в Швейцарії, в с.Калита Броварського району (1954 р.).

Вишезгадані гатунки монет, карбовані в різних європейських державах, були найбільш розповсюдженими в грошовому обігу Київщини 1-ої половини XVII століття. Проте в скарбах, знайдених на цій території, епізодично зустрічаються і інші номінали — крейцари, напівгроші, дукати. Треба також відзначити, що скарби цього періоду відобразили появу в грошовому обігу Київщини російських монет — копійки, деньги, полушки, проте в актовому матеріалі Київщини згадки про російські гроші відсутні. Це можна пояснити поганою збереженістю відповідних письмових джерел.

---

¹ Киевская старина. — 1892. — Кн. 4, Приложение. — С. 17.

² Хоча в джерелах про скарби вони фігурують під назвою голландських, нідерландських або фландрських талярів є підстави думати, що це левендальдери або, як їх називають українські акти 1-ї половини XVII століття, «левки» чи «левкові таляри», бо левендальдери були монетами на зразок талярів. В актових матеріалах вони, подібно до талярів, виступають безіменними.

Таким чином, в 1-й половині XVII століття, порівняно з XVI століттям, на Київщині значно збільшився асортимент номіналів грошового обігу. До обігу увійшли півторагрошовики, які стали найчисленішою монетою ринку, орти, левендальдери.

На Київщині в 1-й половині XVII століття панівне становище займали монети Речі Посполитої — держави, до якої ця територія тоді входила. На другому місці по розповсюдженості в грошовому обігу знаходились пруські та шведські (Прибалтійських володінь Швеції) монети. Окрім вищезгаданих монет, в обігу були гроші мало не всіх європейських держав.

Почали з'являтися в грошовому обігу російські копійки, денґи, полушки, що свідчило про зростання зв'язків Києва з містами Московії в 1-й половині XVII століття та, безумовно, перед визвольною війною українського народу 1648—1654 років.

В другому параграфі «Письмові та нумізматичні джерела про політичне, адміністративне, економічне становище Києва та Київщини в 2-й половині XVII століття» характеризується становище Києва та Київщини після підписання у 1654 році Переяславських статтей та переходу Києва з частиною українських земель під владу московського царя.

Царський уряд на деякий час зберіг в Україні місцеві особливості адміністративного устрою, Києву підтверджено право самоврядування, в місті продовжував діяти магістрат. В той же час до Києва надіслано двох воєвод, що було характерним для великих міст Московії.

Міста і містечки Київщини у 2-й половині XVII століття були спустошені військовими подіями, але Київ швидко відроджувався після визвольної війни. В кінці XVII сторіччя в місті нараховувалось вже II цехів ремісників. Російським ремісникам, незначна кількість яких оселилась в місті, дозволялось працювати не вступаючи до цеху. Значна кількість ремісничої

продукції продавалась у Києві на щотижневих торгах та двох щорічних ярмарках. Вони мали велике значення у зміцненні зв'язків між місцевими ринками — Переяслава, Миргорода, Лубен, Чернігова. Київ продовжував торгувати з багатьма країнами Західної Європи та Сходу.

З входженням Києва до складу Російської держави активізувались його торгові зв'язки з російськими містами. В Росії складався єдиний всеросійський ринок, з яким поступово зв'язувався і Київ.

Перехід Києва з частиною українських земель з-під влади Речі Посполитої під юрисдикцію московського царя відобразився на грошовому обігу цієї території. У 2-й половині XVII століття московський цар Олексій Михайлович спробував внести зміни до російського грошового господарства — спочатку — введенням до обігу, паралельно із срібними копійками, перекарбованих з талярів неповноцінних карбованців, а потім — мідних копійок. Але поступове знецінення мідних монет та спекуляція на різних курсах срібних негативно вплинули на ринок. У 1663 році уряд прийняв рішення повернутися до старої монетної системи 1534 року (деньги, копійки, полушки), що збереглась до часів Петра I.

Реформа царя Олексія Михайловича була спробою обновили російську грошову систему, яка диктувалась новими політичними обставинами — входженням частини України до складу Російської держави. Вперше її проаналізував К. В. Базилевич¹, а український аспект реформи відкрив І. Р. Спаський².

¹ Базилевич К. В. Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве в 1663 г. — М.-Л., 1936.

² Спаський И. Г. Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII века и реформы 1654—1663 гг. // Археографический ежегодник за 1959 г. — М., 1960.

Невдала реформа залишила відкритим питання про грошовий обіг України та подолання звички її населення використовувати для платежів монети Західної Європи. Таким чином, у 2-й половині XVII століття в обігу залишалась значна кількість монет випуску Сігізмунда III, до якої — в правління Яна Казимира, приєдналась велика кількість монет низької якості; а також грошей, карбованих в інших європейських країнах.

В джерелах 2-ї половини XVII століття терміни «литовська (чи польська) монета» згадуються рідко. Частіше виступають «литовські (чи польські) гроші». Поняття «гріш» помалу перетворюється на збірне — для позначення грошей взагалі. В писемних джерелах Київщини є згадка про польські та литовські гроші. Польські гроші фігурують в жалуваній грамоті російських царів Івана і Петра та царівни Софії монахам Київського Кирилівського монастиря¹, литовські — в бориспільській купчій² та записах бориспільських актів³.

Росповсюдження в грошовому обігу Київщини 2-ї половини XVII століття литовських та польських грошей яскраво підтверджують не тільки письмові джерела, а й скарби. Проте, незважаючи на досить значну кількість скарбів з грошами, найпоширенішою дрібною монетою у грошовому обігу Київщини, як в 1-й, так і в 2-й половині XVII століття були півторагрошовики — півтораки або чехи, як їх називало населення України. Про це свідчать письмові джерела і скарби.

Досить часто зустрічаються в скарбах 2-ї половини XVII століття на Київщині і майже не згадуються в письмових джерелах

¹ Український археологічний збірник. — Т. I. — К., 1926. — С. 19.

² Киевская старина. — 1892. — Кн. 7. — С. 76.

³ Там же. — С. 92, 94.

тройки та шостаки. Як і в 1-й половині XVII століття вони були менш розповсюдженими ніж півтораки.

Ще один тип срібної монети «орти» зовсім не згадується в писемних джерелах Київщини 2-ї половини XVII століття, проте в скарбах вони зустрічаються.

Напротивагу ортам, великі срібні монети таляри в джерелах згадуються часто. Наприклад, в опису майна гетьмана Самойловича¹. Але писемні пам'ятки 2-ї, також як і 1-ї половини XVII століття, не розрізняли таляри за державною приналежністю. З нумізматичних джерел Київщини 2-ї половини століття відомі таляри Іспанських Нідерландів, Бургундії, Голландії, а також імперських талярів карбування Кампена, Кельна, Любека, Зволле та інших міст. При чому, в скарбах зустрічаються, як таляри з контрамарками російського царя Олексія Михайловича, так і без контрамарок.

Як відомо з джерел, грошовий обіг Київщини 2-ї половини XVII століття майже не сприйняв нової, ще більш низькопробної, ніж попередня, монети Яна Казимира. У нумізматичних комплексах Київської області (губернії) зустрічаються, головним чином, білонові соліди (шеляги) цього короля 50-х рр. і лише поодинокі екземпляри. Основну масу шелягів тогочасного ринку Київщини складала соліди Сігізмунда III.

Поряд з перерахованими вище номіналами монет в грошовому обігу Київщини 2-ї половини XVII століття зустрічались марки, флоріни, крейцари, двупенси, тернарії, гульдени, що підтверджується скарбами.

Особистий внесок дисертанта у розробку наукових результатів, що вносяться на захист, полягає в наступних положеннях:

---

¹ Летопись событий в Юго-Западной России в XVIIв. Составил Самойл Величко, бывший канцелярист войска Запорожского. — К., 1855. — С. 55.

— Грошовий обіг 1-ї та 2-ї половини XVII століття, зафіксований в письмових джерелах та скарбах, відображає зміни, що відбувались в політичному, адміністративному, економічному становищі цього періоду. Зокрема,

в політичному — перехід Києва та частини українських земель із складу Речі Посполитої під юрисдикцію московського царя після Переяславської угоди 1654 року;

в адміністративному — перетворення Києва з центру воєводства Речі Посполитої в прикордонне місто Московії, в якому поступово, через воєвод та російський гарнізон здійснювався тиск на магістрат та ліквідувалось самоврядування;

в економічному — перетворення Києва з промислового та торгового центру Речі Посполитої в значний промисловий та торговий центр Московського царства.

— Історичні події, що відбувались в XVII сторіччі на території України, привели до змін в грошовому обігу та торгових зв'язках Києва та Київщини з країнами Західної Європи, які в 1-й половині століття були досить міцними, у 2-й половині дещо послабились, з містами Московії — навпаки — в порівнянні з 1-ю половиною XVII століття — зросли та зміцнились.

— Перехід Києва та частини українських земель з-під влади Речі Посполитої під юрисдикцію московського уряду обумовив зміни в складі та кількості скарбів 2-ї половини XVII століття в порівнянні з 1-ю половиною століття. Зокрема, в складі скарбів 2-ї половини XVII століття збільшилась питома вага російських монет як в Києві, так і на території Київської області, а кількість скарбів, знайдених на Київщині, у 2-й половині століття збільшується і складає, за підрахунками автора, 78 знахідок, тоді як 1-ї половини тільки 53.

— Топографія скарбів Київщини XVII століття та карта монетних знахідок, розроблена на основі дослідження, свідчить

про посилення ролі російських монет в грошовому обігу Київщини 2-й половини XVII століття, а в Києві вони займали майже панівне становище (це відобразилось в скарбах), бо в місті стояв російський гарнізон, що отримував платню російськими грошами.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектика та діалектична логіка за допомогою яких предмет дисертації розглядається автором історично, вивчаючи об'єкт та узагальнюючи результати дослідження. Для реалізації мети дисертації застосовані наступні методи дослідження: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування. Розкриваючи тему дисертації, автор іде від конкретних фактів до закономірностей та висновків.

Підсумкові висновки. Грошовий обіг на українських землях, що увійшли до складу Російської держави після 1654 року, ще на півстоліття утримав велику кількість польської та інших іноземних монет, але вже не поповнювався новими монетами з Правобережжя. У грошовий обіг Київщини поступово проникали російські монети.

Аналіз нумізматичного матеріалу XVII століття та джерел дає підстави вважати, що після 1654 року російська монета посіла в грошовому обігу тієї частини Київщини, що була приєднана до Російської держави, більш помітне, ніж в 1-й половині століття місце, хоча в обігу залишилась маса іноземних монет, які панували на ринку. Виключення складав тільки Київ, де стояв російський гарнізон, і в місті останні займали майже панівне становище.

Що до топографії монетних знахідок, то в Києві вона має такий вигляд: Старе (Верхнє) місто, Поділ, Печерськ — більша частина скарбів, околиці міста — одиничні скарби. На основі досліджених джерел можна зробити висновок, що скарби тільки з російськими монетами знаходять виключно в Старому місті,

як 1-ї, так і 2-ї половини XVII століття, тільки з польськими монетами 1-ї половини — в різних частинах міста, 2-ї половини століття — на околицях міста. Скарби з монетами різних держав Європи 1-ї та 2-ї половини XVII століття знаходять в різних частинах Києва.

На території Київщини скарби 1-ї половини XVII століття виявлені в багатьох районах, більшість з них знайдені у Сквирському — 5, Києво-Святошинському — 4. Більшість скарбів 2-ї половини XVII століття виявлена в Баришівському — 6, Обухівському — 5, Києво-Святошинському, Таращанському та Тетіївському — по чотири. При чому в скарбах 2-ї половини століття спостерігається зростання питомої ваги російських монет.

Що до загальної кількості скарбів XVII століття, знайдених в Києві та на Київщині, то вона досить значна — 41 в самому Києві (18 — 1-ї половини, 23 — 2-ї половини XVII століття) та 90 — в населених пунктах Київської області (губернії) (35 — 1-ї половини XVII століття, 55 — 2-ї половини століття).

Збільшення кількості скарбів в 2-ій половині XVII століття може свідчити про посилення ролі Києва як центра міжнародної торгівлі, зростання грошових заощадень у населення, вірогідно, і про зменшення інтенсивності торгових операцій, а також про пануючий розлад в грошовому обігу, який був викликаний зміною в підпорядкуванні Києва, перетворенням його з центру воеводства Речі Посполитої в прикордонне місто Московського царства.

2. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Професор В. Б. Антонович про історію мінц-кабінету київського університету // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 16—18 березня 1993 р. Доповіді та матеріали. — К., 1994. — С. 107—111.

2. Дірхеми, фоліси, соліди...чи повернемо їх на Україну // Київ. — 1993. — С. 166—167.

3. Скарби на вулицях Києва // Андріївський узвіз. — 1991. — № 1.

4. Таємниці Верхнього міста // Хрещатик. — 1991. — № 25. — 31 травня.

5. Скарби Печерська // Печерськ. — 1991. — № 1. — 20 листопада.

6. Повернути на Україну // Печерськ. — 1991. — № 2. — 27 листопада.

7. Київські клади // Андріївський узвіз. — 1992. — № 11, 12.

Белая О.Н. Источники по истории денежного обращения Киевщины XVII века. Рукопись. Кандидат исторических наук 07.00.09.—Историко-графия источниковедение и методы исторического исследования. Институт истории Украины НАН Украины.

Диссертация посвящена анализу источников по истории денежного обращения Киевщины XVII века—письменных: опубликованных (монографий, каталогов, статей), неопубликованных (архивных документов) и нумизматических: кладов. Исследованы 25 фондов из пяти архивов, Института рукописной книги ЦНБ НАН Украины, книга фондов Музея исторических драгоценностей Украины. По источникам выявлены сведения о 24-х кладах, ранее не описанных в литературе. Основные выводы диссертации заключаются в следующем:

— Денежное обращение 1-ой и 2-ой половины XVII века, зафиксированное в письменных источниках и кладах, отражает изменения, происходившие в политическом, административном, экономическом положении Киева и Киевщины этого периода. В частности, в политическом—переход Киева и части украинских земель из состава Речи Посполитой под юрисдикцию московского царя после Переяславского соглашения 1654 года;

в административном—превращение Киева из центра воеводства Речи Посполитой в приграничный город Московии, в котором через воевод и русский гарнизон осуществлялось давление на магистрат и ликвидировалось самоуправление;

в экономическом—превращение Киева из промышленного и торгового центра Речи Посполитой в значительный промышленный и торговый центр Московского царства.—Исторические события, происходившие в XVII веке на территории Украины, привели к изменениям в денежном обращении и торговых связях Киева и Киевщины со странами Западной Европы, которые в 1-й половине столетия были довольно крепкими, во 2-й половине несколько ослабли, с Московией—наоборот—по сравнению с 1-й половиной XVII столетия—возросли и укрепились.

—Переход Киева и части украинских земель из-под власти Речи Посполитой под юрисдикцию московского правительства обусловил увеличение удельного веса русских монет в кладах и количества кладов во 2-й половине XVII столетия (2-й половиной столетия датированы, по подсчетам автора, 78 находок, тогда как 1-й половиной только 53).

—Топография кладов Киевщины XVII столетия и карта монетных находок, разработанная на основе исследования, свидетельствует об укреплении положения русских монет в денежном обращении Киевщины 2-й половины XVII века.

Byelaya Olga. Sources about history of money-circulation of Kiev district in the XVII century. Manuscript. Kandidat of historical sciences. 07.00.09. — Historyography, Source Study and methods of historical research. Institute of the History of the Ukraine, the National Academy of sciences of the Ukraine. — Kiev, 1994.

The dissertation analyses the sources on history of money circulation in Kiev district in the XVII century and has written published (monographies, catalogues, publications), unbalished (archives documentos) and numismatic (treasures). 25 archive funds from the 5 archives, the Institute of manuscripts of Central Scientific library of the National Academy of Sciences of the Ukraine, book of funds of the Museum of historical treasures of the Ukraine where engaged in research. Information about 24 treasures, not having been described yet, was revealed and described firstly.

The main conclusions of the dissertation are as follows:

— The money-circulation of the 1 and 2 half of the XVII century certified in the written sources and in the treasures, has reflected political, administrative, economical changes in Kiev and Kiev district for that period of time:

as a political, after the Pereyaslav agreement was signed in 1654, Kiev and some parts of the Ukrainian lands have been transferred from Ratch Pospolitaya into the jurisdiction of the Moskow tsar;

as an administrative, Kiev as a centre of the province of Ratch Pospolitaya, was transformed into a frootier town of Moscowiya, where a magistracy was under the pressure by volvodes and russian garrison and where the self government was being eliminated;

as an economical, Kiev, as an industrial and trade centre of Ratch Pospolitaya, was transformed into important industrial and trade centre of Moscow realm;

— The historycal events, having taken place on the territory of the Ukraine in the XVII century, changed the money-circulation and trade relations of Kiev and Kiev district with the countries of Western Europe, which were rather stable in the 1 half of the century, and weaked a bit in the 2 half of the century. The relations of Kiev with Moscovia strengthened and increased on the contrary to the 1 half of the XVII century.

— The transition of Kiev and parts of the Ukrainian lands from the power of Ratch Pospolitaya into the jurisdiction of Moscow government caused an increase of specific weight of the russian coins in the treasures in the 2 half of the XVII century (according to the author of the dissertation, 78 finds were dated by the 2 half of the century, while only 53—by the 1 half of the century).

— The topography of Kiev treasures of the XVII century and the map of money finds, worked up on the basis of the research, show the status of the russian coins in the money—circulation of Kiev and Kiev district in the 2 half of the XVII century.

Ключові слова:

джерела, монети, скарби, грошовий обіг.

Підписано до друку 17.11.94   Формат 60 × 84 мм

Ум. друж. арк. 1,28   Обл. вид. арк. 1,37

Тираж 100   Зам. 651   1994 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України

AB 31.402

AB 31.402